

TARİHİ SÜREÇTE HAKKÂRİ'DE FAALİYET GÖSTERMİŞ OLAN BAŞLICA TARİKATLAR VE TEMSİLCİLERİ

Ferzende İdiz*

Öz

Hakkâri, erken bir dönemde İslâm'la tanışmış ve dolayısıyla burada birçok âlim ve mutasavvıf yetişmiştir. Daha V/XI yüzyılda yani büyük tarikatlar kurulmadan önce yörede Alî Harîrî ve Şeyhulislâm Ebû Hasan el-Hakkârî gibi zâtlar vasıtasıyla tasavvuf neşv ü nemâ bulmuştur. Bunların oluşturduğu ortamda Adî b. Müsâfir, ilk tarikatlardan birisi olan Adeviyye Tarîkatı'nı kurmuş ve bu tarikat, uzun bir süre bölgede hakim olmuştur. Hakkârî bölgesinde daha kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren Kadiriyye Tarîkatı da etkili olmuş ve bölgede asırlar boyu faaliyet göstermiştir. Bölgede Kadiriyye Tarîkatını temsil eden Nehri ailesi, Şeyh Abdullah ve Şeyh Tâhâ Hakkarî ile birlikte Nakşibendiliğin öncüleri olmuştur. Böylece Hakkârî'nin Şemdinli ilçesini merkez edinmiş olan Nehri ailesi aynı zamanda Nakşibendiyye Tarîkatı'nın bölgedeki merkezi olmuştur. Şeyh Tâhâ'nın, amcası Şeyh Abdullah'ın yerine makâma oturması ile birlikte Nakşibendilik, bölgede kuvvetlenmiştir. Şeyh Tâhâ'nın halifeleri tarafından daha sonraları tarikat, bölgeyle sınırlı kalmayıp, bir çok yere ulaşmıştır.

Bu makalede Hakkârî'de faaliyet göstermiş olan başlıca tarikatlar ve temsilcileri anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hakkârî, Adeviyye, Kadiriyye, Nakşibendiyye, Tasavvuf.

LEADING SECTS WHICH WERE ACTIVE IN HAKKÂRI AND THEIR REPRESENTATIVES DURING THE HISTORICAL PROCESS

Abstract

Islam was introduced to Hakkari in an early period; and therefore, there have been many scholars and Sufis here. In V/XI.century when major sects were not established yet, Sufism prospered through the people such as Ali Hariri and Şeyhulislâm Ebû Hasan al-Hakkârî in this region. In the environment prepared by them, Adî b. Musafir established the Adawiyya sufi order is among the first major sects and this sect dominated the region for a while. Qadiriyye sufi order had also been effective in the Hakkari region since the first eras of its establishment and had been active in the regions for centuries. Nehri family representing the Qadiriyye sufi order in the region pioneer the Naqshbandi together with Sheikh Abdullah and Sheikh Tâhâ Hakkarî. Thus, the River family, which had the center of the Semdinli district of Hakkari, was also the center of the Naqshbandiyya Tariqat in the region. Naqshbandi was strengthened in the region with Sheikh Taha, the uncle Sheikh Abdullah. Later by the caliphs of Sheikh Taha'a, the

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 26.09.2019 Accepted / Kabul Tarihi: 12.12.2019

Doi: 10.26791/sarkiat.625398

*Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, f.idiz65@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9860-4192

tariqat was not limited to the region and reached many places. The aim of this study is to meet this deficiency even a little.

Keywords: Hakkari, Adawyya, Qadiriyye, Naqshbandi, Sufism.

GİRİŞ

Tarih kitaplarında Hakkâri bölgesi; kuzey tarafı Ermeniye, güneybatı tarafı Cezire ve kuzeybatı bölgesi Azerbaycan bölgesi olarak geçmektedir. İslâm'ın gelmesinden kısa bir süre önce bölge Sasanîlerin elinden çıkıp Bizans yönetimine geçmiştir.¹Hakkâri'nin batı ve kuzey bölgeleri İyaz b. Ganm tarafından 16/637 yılında, güney ve kuzeybatı bölgeleri ise Atabe b. Furked es-Sülemî tarafından 20/641 tarihinde fethedilmiştir.²

Hakkâri, günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneydoğu ucunda, güneyden Irak, doğudan İran toprakları; kuzeyden Van, batıdan Şırnak illeriyle çevrili küçük bir ildir. Ancak yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hakkâri bölgesi, tarihte şimdiki sınırlarından çok daha geniş bir coğrafyayı içine alıyordu. Dolayısıyla çalışmamızın alanı sadece bu günkü Hakkâri ili ile sınırlı olmayıp, söz ettiğimiz geniş coğrafyayı ve bu coğrafyada yaşamış bazı şahsiyetleri de kapsayacaktır.

Tasavvuf, Hakkâri ve yöresinde ilk dönemlerden itibaren etkili olmuştur.Daha ilk büyük tarikatlar sahneye çıkmadan, bölgede Alî Harîrî (öl.471/1078), Şeyhulislâm Ebû Hasan el-Hakkârî (öl.486/1093) gibi zatlar vasıtasıyla tasavvufun neşv-u nemâ bulduğu görülmektedir.Daha sonra kurulacak ilk büyük tarikatlar için öncü sayılan bu zâtlar, bölgede tasavvufu yaymışlardır.

Aynı zamanda Kadiriyye, Rıfâiyye gibi tasavvuf tarihinin ilk büyük tarikatlarıyla eş zamanlı olarak Hakkâri'de de ilk tarikatlardan birisi olan Adeviyye Tarikatı kurulmuştur. Adî b. Müsâfir (öl.557/1162) tarafından kurulmuş olan tarikat, zamanla Yezidiliğe kaymışsa da³ sünnî çizgiyi devam ettiren mensupları olagelmıştır.

İlk dönemlerden itibaren bölgede etkili olan bir diğer tarikat ise Kadiriyye Tarikatı olmuştur.Abdulkadir Geylânî (öl561/1166), Adeviyye Tarikatı kurucusu olan Adî b. Müsâfir ile hem çağdaş hem de arkadaştır.Abdulkadir Geylânî'nin oğlu ve halifesi Abdulaziz (öl.602/1206), Irak'ın Şimâlî Kürdistan'daki Akre şehrine, onun oğlu Seyyid Ebûbekir ise Hakkâri'ye yerleşmiştir.Böylece Kadiriyye Tarikatı uzun yıllar bu sülale vasıtasıyla Hakkâri bölgesinde etkili olmuştur. Kadiriyye Tarikatı, aynı sülaleden gelen Şeyh Abdullah ve yeğeni Şeyh Tahâ Hakkârî'ye kadar hâkim bir tarikat olarak varlığını sürdürmüştür. Hâlid Bağdâdî ile birlikte Şeyh Abdullah Nehrî ile Şeyh Tâhâ Hakkârî (Nehrî) Nakşibendiyye Tarikatı'na geçmiş ve böylece bölgede Nakşibendilik etkili olmuştur.⁴

Özellikle Şeyh Tâhâ Nehrî ile bölgede güçlenen Nakşibendiyye (Hâliyye Kolu) Tarikatı, Hakkâri üzerinden birçok yere yayılmıştır. Tâhâ Hakkârî'nin halifesi olan Fehim Arvâsî'nin halifesi Abdulhakim Arvâsî ile tarikat; İstanbul'a; Sibğatullah Arvâsî

¹ Derviş Yusuf Hasan Hırûfî, *Biladu'l- Hekari (945-1326)*, çev. Mukaddes Tovi, (Duhûk:Hani Yay., 2010), 83; Yaşar Kaplan, *Günümüz Yezîdiliği* (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011), 28.

² Kaplan, *Günümüz Yezîdiliği*, 28.

³ Bk. Ferzende İdiz, "Adî b. Müsâfir, Adeviyye Tarikatı ve Yezîdilik", *Ekev Akademi Dergisi*, 17/55 (Bahar 2013): 181-200.

⁴Ekrem Buğra Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, (İstanbul: Arı Sanat Yay., 2017), 42; Ali Tenik, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Nûbihar Yay, 2015), 24.

ile Bitlis'e (Hizan, Nûrşin), onun halifeleri vasıtasıyla, Suriye (Hazne) ve Adıyaman'a (Menzil) ulaşmış ve günümüze kadar bu merkezler etkilerini sürdürme gelmişlerdir.

Verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere daha erken dönemlerden itibaren Hakkâri bölgesinde tasavvuf etkili olmuş, buralarda önemli mutasavvıflar yetişmiştir. Böyle olmakla beraber tasavvuf tarihi açısından önemli tarikat ve şahsiyetlerin yaşamış olduğu Hakkâri mutasavvıfları ve tarikatları hakkında bildiğimiz kadarıyla şu ana kadar elle tutulur derli toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bu da bölge mutasavvıfları ve tarikatları hakkında çalışma yapmanın önemini artırmaktadır. Bu amaca yönelik olan makalemiz, aynı zamanda uzun zamandır üzerinde çalıştığımız ve yakında kitap olarak basmayı düşündüğümüz *Van-Birlis Hakkâri Mutasavvıfları* adlı kitap çalışmamızın da bir ön hazırlığı niteliğindedir.

1. Büyük Tarikatlar Öncesi Hakkâri'de Bilinen Öncü Şahsiyetler

Bölgede ilk kurulan tarikat Adeviyye Tarikatı olmakla beraber daha söz konusu büyük tarikatlar kurulmadan önce bölgede faaliyet göstermiş olan önemli mutasavvıflar olmuştur. Burada söz konusu bu şahsiyetleri aktardıktan sonra bölgede faaliyet göstermiş olan başlıca tarikat ve temsilcilerini anlatmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1.1. Alî Harîrî

Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen Harîrî'nin, 400/1010'da Şemdinli'nin Herîr Köyü'nde doğduğu tahmin edilmektedir.⁵ Erbil'in doğusunda yer alan Harîr isimli köyden olduğu da söylenmiştir.⁶

Harîrî, ilk eğitimini tasavvufî kültüre sahip âilesi içinde almıştır. Daha çocuk yaşta iken babasını kaybetmiş ve amcasının himayesinde yetişmiştir. Şam'a gidip Şeyh Ebû Alî Mağribî'nin sohbetlerine katılmış ve kendisinden tasavvufî eğitim almıştır. Tasavvufî bir şahsiyet olduğunu bildiğimiz Harîrî'nin tasavvuf anlayışı hakkında elimizde fazla bilgi mevcut değildir.⁷

Bazı kaynaklar, tüm hayatını Şemdinli'de geçirdiğini, 471/1078 yılında Harîrî Köyü'nde vefât ettiğini ve burada medfûn olduğunu rivâyet etmişlerdir.⁸ Ancak vefât tarihi ve ölüm yeri ile ilgili bu bilgiler ihtiyatle karşılanmalıdır. Zira aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz Ahmed Harîrî, Alî Harîrî'nin oğludur ve Muhibbî'nin kaydına göre 440/1048 yılında vefât etmiştir. Buna göre babasından otuz yıl önce vefât etmiş oluyor ki, kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlayamadık. O halde Alî Harîrî 471/1078 yılından önce vefât etmiş olmalıdır. Yine Muhibbî'nin kaydına göre Alî Harîrî, hayatının sonlarına doğru Dimeşk'e gidip yerleşmiş ve oğlu Ahmed orada doğmuştur.⁹ Allah aşkını ön planda tutan Harîrî, kendisinden sonra gelen Melâyı Cizirî'yi, Fakıyı Tayrân'ı ve Ahmed-i Hânî'yi etkilemiştir.¹⁰

1.2. Ahmed b. Alî Harîrî

İsmi, Ahmed b. Alî el-Harîrî el-Âlî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî el-Halvetî'dir. Yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Alî Harîrî'nin oğludur. Halvetiyye Tarikatı'nın kollarından

⁵ Qanatê Kurdo, *Tarixa Edebiyata Kurdî*, (İstanbul: Özge Yay., 1992), 57; Muhammed Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd ve Kürdistân*, (Bağdat: 1364/1945), 2: 71. Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 192.

⁶ Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 75 (1. Dipnot).

⁷ Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 193.

⁸ Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 71; Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 192.

⁹ Muhibbî, *Hulâsetu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*, (el-Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284/1867), 1: 248-249.

¹⁰ Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 193.

Cemâliyye Tarîkatı'nın bir şubesi olan Aliyye'nin de kurucusudur.¹¹Muhibbî'nin kaydına göre babası Dimeşk'a yerleşmiştir. Şeyh Ahmed buradaki âlim ve maşâyihden istifade etmiş, daha sonra Haleb'e gitmiş oradan Antep'e gidip Halvetiyye şeyhlerinden Şah Velî el-Halvetî'den tarikat icâzeti almıştır.Bir müddet sonra Dimeşk'e gelip yerleşmiştir. Bir süre Mısır'da kalmıştır. Birçok bağılı bulunan Şeyh Ahmed Harîrî 440/1048 yılında vefât etmiş ve Usâl denilen Dimeşk'a bağlı mahallade defnedilmiştir.¹²

1.3. Şeyhulislâm Ebû Hasan el-Hakkârî

İsmi, Ebû Hasan Alî b. Yûsuf b. Ca'fer b. Urfê b. Me'mûn b. Müemmil b. Velîd b. Kâsım b. Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye el-Emevî es-Süfyânî el-Hakkârî'dir.¹³

409/1018 yılında doğmuştur.¹⁴Sem'ânî; zamanını dağlarda ibâdetle geçirdiğini, fakîr ve yolda kalmışların barınacağı ribâtlar yaptırdığını, çok ibâdet eden zâhid bir kimse olduğunu söylemiştir. Erken yaşlardan itibâren ilimle uğraştığı anlaşılan Ebû Hasan Hakkârî, hadîs tahsili için Mısır, Bağdat, Remle, Mekke gibi ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır.¹⁵

Adeviyye Tarîkatı kurucusu Adî b. Müsâfir'in öncülerinden olan Ebû Hasan Hakkârî, el-Cevzî'nin kaydına göre Bağdat'a gidip ez-Zûzenî/ez-Zevzenî ribâtlarında kalmıştır.¹⁶

Kendisine ait te'lifleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi de *Akîdetü's-Şafîû* adlı eseridir.486/1093 yılının Muharrem ayı başında yetmiş yedi yaşında iken Hakkârî'de vefât etmiştir.¹⁷

2. Hakkari'de Faaliyet Gösteren Başlıca Tarikatlar

2.1. Adeviyye Tarîkatı

Tasavvuf tarihinde kurulan ilk tarikatlardan birisidir. Kurucusu aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz Adî b. Müsâfirdir (öl.555/1162).

2.1.1. Şeyh Adî b. Müsâfir

İsmi, Şeyh Adî b. Müsâfir b. İsmâîl b. Mûsâ b. Mervân b. Hasan b. Mervân eş-Şâmî el-Hakkârî'dir.¹⁸

¹¹ Muhammed Kemâluddîn Harîrîzâde, *Tibyânü vesâilü'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 430, 279a.

¹²Muhibbî, *Hulâsetü'l-eser*, 1: 248-249; Harîrîzâde, *Tibyân*, 280a.

¹³Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk.Şuayb Arnâvûtî-Muhammed Nuaym Arksûsî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1981), 10: 68.

¹⁴ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 19: 68; Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 76.

¹⁵ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 19: 68-69; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994), 33:183-184; Şihâbuddîn Ebû Felâh Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, thk. Abdülkadîr Arnâvûtî-Mahmûd Arnâvûtî, (Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1408/1988), 3: 378-379; Ebû Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-müluk ve'l-ümem*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1358/1938), 19: 79; Enes Muhammed Şerîf ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî b. Müsâfir el-Hakkârî: Minel Adeviyye ile'l-Yezîdiyye*, (Duhûk: Matbaatu Hâvâr, 2006), 85-86.

¹⁶el-Cevzî, *el-Muntazam*, 9: 79; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 85-86.

¹⁷ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 69; Ebû Fedâ İsmâîl b. Ömer b. Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Dâru'l-Hicr, 1418/1998), 12: 145; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 85-86.

¹⁸ İbn İmâd, *Şezerât*, 4: 179; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20: 343; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 33: 230; aynı mlf., *el-Ğiber fî haberi men geber*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1045/1985), 4: 178; Ebû

Şeyh Adî'yi anlatan kaynaklar, doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Ancak Şeyh Adî'nin 557/1162 yılında vefât ettiğini kaydeden Zehebî ve İbn Halikân gibi târihçiler, Şeyh'in doksan yaşında vefât ettiğini aktarmışlardır. Buradan ve Şeyh'in vefâtını 557/1162 olarak kabul eden görüşten hareketle 467/1075'te doğduğunu söyleyebiliriz.¹⁹

İbn Kesîr; Dimeşk'in batısında yer alan Beytinâr adlı köyde doğduğunu söylese de asıl doğum yeri birçok tarihçinin kaydettiği gibi, Ba'lebek yöresine bağlı Beytifâr Köyü'dür. Doğduğu ev halen ziyâret edilmektedir.²⁰

Adî b. Müsâfir, daha sonra insanlardan ayrılarak Hakkârî'nin dağlarına sığınmış, yıllarca mücâhedede bulunmuştur. Kendisine burada bir zâviye yaptırmıştır. Kendi el emeğiyle geçinen Şeyh Adî'yi²¹ anlatan tüm kaynaklar, zühdünden, takvasından, ibâdetinden övgüyle bahsetmişlerdir.²² Vaktinin bereketi, zâhid, kutbu'l-meşâyih olarak addedilen Şeyh Adî hakkında birçok kerâmet anlatılmıştır.²³

Şeyh Adî'nin vefât tarihi hakkında da ihtilaf vardır. Genel geçer görüşe göre 557/1162 yılında vefât etmiştir.²⁴ 555/1160 yılında vefât ettiğini söyleyenler de olmuştur.²⁵ Adî b. Müsâfir, Hakkârî'deki (Laleş dağındaki) zaviyesine defnedilmiştir.²⁶

Şark beldelerinde mürîd terbiyesiyle ilgilenen ilk sufi Şeyh Adî'dir.²⁷ Şeyh Adî mürîdlerine zühd ve takvâya dayalı olan bir yol öğretmiştir. Takip ettiği ve öğrettiği bu yola kendi ismiyle Adeviyye Tarîkatı denilmiştir. Tarîkat eğitiminin verildiği yer, Lâleş'te bulunan ve kendi ismiyle anılan zâviye olmuştur.

Şeyh Adî'nin eğitiminden birçok önemli kimse geçmiş ve birçok halife yetişmiştir. Daha hayatta iken kendisinden sonra yerine yeğeni ve halîfesi olan Ebû Berakat Sarh'ın geçeceğini ilan etmiştir.²⁸ Böylece Adeviyye Tarîkatı'nın şeyh, mürîd, halîfe, tekke anlamında bir tarîkat olarak belirmeye başladığı görülmektedir.

Ehl-i Sünnet çizgisinde, zühd ve takvâya dayalı olan bu tarîkat, maalesef daha sonraki dönemlerde, ehliyetsiz kimseler tarafından asıl mecrasından saptırılarak Yezîdiliğe dönüştürülmüştür.

Hasan Alî b. Ebû Kerem Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târih*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 9: 459; Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir İbn Halikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1900), 3: 254; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 37.

¹⁹ Hamdi Abdulmecit Selefi-Tahsin İbrahim ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân fi terâcimi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-Kürd ve'l-mensubine ilâ müdüün ve kurâ Kürdistân*, (Beyrût: Mektebetu Asale ve't-Turâs, 2008), 1: 169.

²⁰ İbn İmâd, *Şezerât*, 4: 179; İbn Halikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 255; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 33: 233; Aynı mlf., *Siyeru a'lâm*, 20: 344.

²¹ İbn Halikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 254; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 33: 230; Aynı mlf., *Siyeru a'lâm*, 20: 343; eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târih*, 9: 459.

²² ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20: 343-344; Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 167.

²³ Adî b. Müsâfir'in Kerâmetleri için bk. İbn İmâd, *Şezerât*, 4: 179; Abdülvahab b. Ahmed b. Alî el-Ensârî eş-Şarânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Süleymân Sâlih, (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2005), 204.

²⁴ İbn Halikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 254; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20: 344.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 12: 302; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 83.

²⁶ Günümüzde Hakkârî'nin Biçer (Bıncasr) Mahallesindeki Güleruş Baba Câmisi bahçesinde bir mezar bulunmaktadır. Kim olduğu meçhûl olan ve Güleruş Baba denilen bir zata ait olan bu türbeye de birileri tarafından Şeyh Adî b. Müsâfir diye bir tabella asılmıştır. Oysa Şeyh Adî'nin mezarı Hakkârî merkezde değil, Laleş Dağı'nda bulunmaktadır. Bu mezarın Şeyh Adî ile bir alakası bulunmamaktadır.

²⁷ Şarânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 204.

²⁸ ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 97-98.

Abdülkadir Geylani, İmâm Sühreverdî, Ahmed er-Rifâî ile akrân olan Adî b. Müsâfir, dönemin önde gelen zâhidlerinden olan Şeyhülislâm Ebû Hasan el-Hakkârî, Ebû Ferec Abdülvâhîd el-Ensârî, Şeyh Akîl el-Menbicî ve Şeyh Ebû Ni'me Mesleme'den etkilenmiş ve yollarının takipçisi olmuştur. Ancak elinden tasavvuf hırkası giydiği asıl şeyhi, Şeyh Akîl el-Menbicî olmuştur.²⁹

Âlim ve zâhid bir şahsiyet olan Şeyh Adî, önemli eserler de yazmıştır. Maalesef çok azı bize kadar gelmiştir. Tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır: *İtikâdu Ehl-i Sünne ve'l-Cemâa*, *Risâle fi'l-akâid*, *Kitâbü'l-vesâyâ*, *Sitte kasâidu şî'riyye*, *Vesâyâ ile'l-halîfe*, *Divân*, *Risâle fi âdâbi'n-nefs*.³⁰

Kürtçe yazılmış olan *Mushafa reş* ve *Kitâbü'l-celve* adlı eserler sonradan yazılarak Şeyh Adî'ye nispet edilmişlerdir. Bunların Şeyh Adî ile bir alakası yoktur.³¹

2.1.2. Ebû Berekât Sahr b. Sahr b. Müsâfir

Adî b. Müsâfir'in yeğenidir. Tam ismi Ebû Berekât Sahr b. Sahr b. Müsâfir b. İsmâil el-Emevî el-Hakkârî (öl.?)'dir. Adî b. Müsâfir'in kardeşi olan Sahr'ın oğludur.³² Ebû Berekât lakabıyla anılmıştır.³³

Doğum tarihi bilinmeyen Şeyh Sahr, Beytifâr'da daha amcası Adî b. Müsâfir Hakkârî taraflarına gitmek üzere ayrılmadan önce doğmuştur. Babasının gözetiminde zühd ve takvâ üzere bir eğitimden geçerek yetişmiştir. Dönemin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmek için seyahatlarda bulunmuştur. Babası vefât ettiğinde amcası Adî b. Müsâfir Lâleş'te bulunmaktaydı ve şöreti etrafa yayılmıştı. O da Şam'dan ayrılarak Hakkârî'de bulunan amcasının yanına gitmek üzere yola çıkmış ve kendisini amcası büyük bir sevinçle karşılamıştır. Yeğenin gelişine oldukça sevinen Şeyh Adî, kendisini çok itina göstermiş ve evlendirmiştir. Bu evlilikten Ebû Mefâhir lakaplı oğlu Adî (II.Adî) ile Ahmed adlarında iki oğlu dünyaya gelmiştir.³⁴

Şeyh Sahr'ı, amcası daha hayatta iken kendisinden sonra yerine geçecek olan halife olarak ilan etmiştir. 557/1162 yılında amcası vefât edince Adeviyye Tarîkatı'nın başına geçmiş ve irşâd görevini amcasından sonra sürdürmüştür.³⁵

Doğum tarihi gibi, ölüm tarihi de bilinmemektedir. Genel kanaat, 600 yılından önce vefât ettiği şeklindedir. Lâleş'te amcasının zâviyesinde vefât eden Şeyh Sahr, burada bulunan amcası Şeyh Adî'nin kabrinin yanına defedilmiştir. Vefâtından sonra yerine aynı zamanda halifesi olan oğlu Ebû Mefâhir Adî b. Sahr geçmiştir.³⁶

2.1.3 Şeyh Adî b. Sahr b. Sahr el-Hakkârî

İsmi, Ebû Mefâhir Adî b. Sahr b. Sahr b. Müsâfir b. İsmâil el-Emevî el-Hakkârî'dir (öl.625/1228).³⁷ Ebu'l-fedâil ve Ebu'l-mefâhir lakaplarıyla anılmıştır.³⁸ 555 veya 557 yılında doğmuştur. İbn Müstevfî "*Ebû Ferec b. Necm b. Abdülvâhab'ın yazısıyla*

²⁹ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 86-89; Abdulhadi Timutaş, *Çığır Açan şark Âlimleri*, (İstanbul: Kent Yay., 2007), 12.

³⁰ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 88-89; Timurtaş, *Şark Âlimleri*, 14.

³¹ Timutaş, *Şark Âlimleri*, 14.

³²ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 149.

³³Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 149.

³⁴ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 149; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 149.

³⁵ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 149; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 150.

³⁶Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 151; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 151.

³⁷ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 308.

³⁸Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 308.

naklolunduğuna göre Ebû Ferec şöyle demiştir: 'Bu Şeyh'e (Adî b. Sahr), ne zaman doğduğunu sordum. Bana 'Şeyh amcam (Adî b. Müsâfir)'in vefâtından on gün sonra doğmuşum' cevabını verdi" demiştir.³⁹Şeyh Adî b. Müsâfir 557/1162 veya bazılarında göre 555/1160 yılında vefât ettiğine göre yeğeni Şeyh Adî bu tarihlerde doğmuştur.

Babasından ilim öğrenmiştir.Şark meşâyihlerinin önde gelenleri ile tanışmıştır.İlim ehlini seven, zeki, çok mütevâzi bir kişilik sahibi olarak yetişmiştir.Babasının vefâtı üzerine Adeviyye Tarîkatı postona o oturmuştur.İnsanlar arasında ilim ve takvâyı yayan sayısız kimse onun terbiyesinde yetişmiştir.⁴⁰

İbn Müstevfî, Şeyh Adî b. Sarh'ın 625/1227 yılının Zilhicce ayında Mekke yolunda vefât ettiğini söylemiştir.

2.1.4. Muhammed b. Hasan el-Hakkârî

Tam ismi Muhammed b. Hasan b. Adî b. Sahr b. Sahr b. Müsâfir'dir.⁴¹Babası Şeyh Hasan olarak bilinen ve Ehl-i Sünnet çizgisinden kaydığı için Bedruddin Lulu tarafından 644/1246 yılında öldürülen Adevî şeyhidir.⁴²Babasının öldürülmesi üzerine Adevîlerin başına Şeyh Muhammed geçmiştir.Bir müddet Mûsul'da kaldıktan sonra bağlıları ile Bedrûddin Lulu arasındaki çatışmalardan dolayı Mûsul'u terk edip, Lâleş'e gidip yerleşmiştir.⁴³

İzuddîn Selçukî'nin Malatya taraflarına yönelip, Kürt, Türkmen ve Araplardan oluşan kuvvetlerle Moğollara karşı harekete geçmesi üzerine Şeyh Muhammed de beraberinde bulunan Adevîlerle birlikte Selçukî'nin ordusuna katılarak Moğollara karşı cihad emiştir. Daha sonra 655/1257 yılında Şeyh Muhammed Moğollar tarafından şehid edilmiştir.⁴⁴

Babası Şeyh Hasan'ın yanlış fikirlerine sahip olmadığı ve dedeleri yolunda Adeviyye Tarîkatı üzere hareket ettiği anlaşılan Şeyh Muhammed el-Hakkârî'nin Zeynuddîn lakaplı Yusuf adında bir oğlu vardı. Adevîlik Mısır'da bu oğlu vasıtasıyla devam etmiştir.⁴⁵

2.1.5. Yusuf b. Muhammed b. Hasan el-Hakkârî

İsmi Yusuf b. Muhammed b. Hasan b. Adî b. Sahr b. Sahr b. Müsâfir'dir.⁴⁶ Yukarıda bahsi geçen Şeyh Muhammed Hakkârî'nin oğludur. Ebu'l-mehasin, Zeynuddîn gibi lakaplarla anılmıştır.⁴⁷

Kendisi, sâlih, zâhid ve ilim sahibi bir kimse idi.Ailesi baskılar sonucu yerinden ayrılmak zorunda kalınca Şeyh Yusuf da babası Şeyh Muhammed el-Hakkârî ile birlikte Rûm diyarına gitmiştir.Babası Moğollar tarafından şehid edilince Şam'a, ardından Mısır'a gitmiş ve Mısır'da Adeviyye Zaviyesini inşa ederek burada irşâd faaliyetlerine başlamıştır.⁴⁸

³⁹ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 308; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 308.

⁴⁰ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 309; ed-Dûskî, *Etbâü's-Şeyh Adî*, 309.

⁴¹ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 346.

⁴² Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 243.

⁴³ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 347.

⁴⁴ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 347.

⁴⁵ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 347; Aynı eser, 1: 389.

⁴⁶ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 389; Tâhir Molla Abdullah, *Hayatü'l-emcâd mine'l-ulemâi'l-ekrâd*, (Dâru İbn Hazm, 1436/2015), 3: 336.

⁴⁷ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 389.

⁴⁸ Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 389; Molla Abdullah, *Hayatü'l-emcâd*, 3: 336.

Mısır'da faaliyet gösteren Şeyh Yusuf'un Muhammed onun da Yusuf adında bir oğlu olduğu ve Adeviyye Tarikati'nin Mısır'da Ehl-i Sünnet çizgisinde bu zatlarla devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

Hayatı boyunca bu zaviyede kalarak irşâd görevinde bulunan Şeyh Yusuf, 697/1298 yılında vefât etmiş ve bu zaviyeye defnedilmiştir.⁵⁰

2.2. Kadiriyye Tarikati

Abdulkadir Geylânî'nin sohbetlerinde yetişen müridleri, dört bir yana yayılarak irşâd faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu irşâdtan Hakkârî de daha ilk başlardan itibaren nasibini almıştır. Abdulkadir Geylânî'nin oğullarının da yer aldığı bu irşâd hareketi sayesinde bölgede Kadiriyye Tarikati, yedi asır kadar etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.

2.2.1. Kadîbu'l-Bân

Kadiriyye Tarikati'nin önde gelen şeyhlerinden olan Kadîbu'l-Bân, kerâmetleriyle şöhret bulmuştur. İsmi, Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ebî Kâsım b. Hüseyin'dir. Mûsul ehliendir. Abdulkadir Gaylânî'nin sohbetlerinde bulunmuş ve Adî b. Müsâfir'e arkadaş olmuştur. 573/1177 yılında Mûsul'da vefât etmiş olan Kadîb'in kabri Mûsul'da bulunmaktadır.⁵¹

2.2.2 Şeyh Abdülaziz Geylânî

Abdülaziz Geylânî, 532/1138 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Abdulkadir Gaylânî'nin oğludur. Haçlı seferlerine karşı savaşmak üzere Filistin bölgesine gitmiş bir müddet sonra Hakkârî'ye yakın bir yer olan Cibal Köyüne yerleşmiştir. Mûsul başta olmak üzere İran Suriye ve Anadolu'da Kadiriyye Tarikati'ni yaymıştır. Oğlu Seyyid Ebûbekir, İran'ın Urûmiye bölgesine gelip yerleşen ve daha sonra Hakkârî bölgesinde etkili olmuş olan Nehrî ailesinin atasıdır. Aynı zamanda Irak'ın Behdînân bölgesinde Zivkan Tekkesi'ni kurmuş olan Seyyid Abdullah da Şeyh Abdülaziz'in soyundan gelmektedir. Hayatını ilim ve irşâda adanmış olan Şeyh Abdülaziz, 602/1206 yılında vefât etmiştir.⁵²

2.2.3. Şeyh Muhammed Kadirî

Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan Şeyh Muhammed Kadirî, Abdülkâdir Geylânî'nin Cizre bölgesine görevlendirdiği halifesidir. Cizre'de Kadiriliği temsil eden ilk şahsiyet olması kuvvetle muhtemeldir. Soyundan gelenler daha sonra batıya göç ederek Kayseri bölgesine yerleşmişlerdir. Şeyh Muhammed Kadirî, 619/1223 yılında Cizre'de vefât etmiştir.⁵³

⁴⁹Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 389-390; Molla Abdullah, *Hayatü'l-emcâd*, 3: 336.

⁵⁰Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 1: 389.

⁵¹Şerefüddin el-Erbilî, *Târîhu'l-Erbil*, thk. Sâmî b. Seyyid (Irak: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1980), 1: 371; Abdulcebbar Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk: Kâdiriyye ve Nakşibendiyye Sûfilerinin Faaliyetleri", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri* (Hakkârî, 27-29 Nisan 2018), ed. Yaşar Kaplan, (İstanbul: Hakkârî Üniversitesi Yayınları, 2018), 1: 837-838.

⁵² Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk", 1: 837.

⁵³ Seyyid Muhammed Efendi, *Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'da Kâdirilik ve Kâdiriyye Tarikatının Muhammediyye Kolu*, (İstanbul: Ustaoglu Kitabevi, 2002), 12; Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk", 1: 837.

2.2.4. Şeyh Ebûbekir b. Abdülaziz Geylânî

Şeyh Abdulaziz Geylânî'nin oğludur. Bölgede uzun bir müddet etkili olmuş olan Nahrî ailesinin atasıdır. Şeyh Ebûbekir Urûmiye şehrinde meskûn Herki aşiretinin arasında yaşamıştır. Yerleştiği Situni Köyü'ne nispetle Situnî nisbesini almıştır.⁵⁴

2.2.5. Seyyid Abdullah Zivkî

Şeyh Abdülaziz Geylânî'nin oğlu Seyyid Muhammed'in soyundan gelen Seyyid Abdullah Zivkî, Zivkan adı verilen köyde meskûn olduğundan Zivkî nisbesiyle anılmıştır. Irak'ın Behdinan bölgesinde on altıncı yüzyılın seçkin mutasavvıflarından Pîr Mahmud Zivkî (ö. 1019/1611)'nin hocası, mürşidi ve kayınpederidir.⁵⁵

2.2.6. Pîr Mahmud Zivkî

Yukarıda anlattığımız Seyyid Abdullah Zivkî'nin halifesi ve damadıdır. Şeyhinin vefâtından sonra Zivkan Tekkesi'nde posta oturmuştur. Behdînân beylerinden Sultan Hüseyin Velî (öl.984/1581) kendisine intisap ederek mürîdi olmuştur. Behdînân ve Şemdinân hanedanları arasında devam eden sıcak ilişki sayesinde Pir Mahmud ve talebelerinin İmadiye ve Hakkâri bölgesinde bulunan tasavvufî çevrelerle ilişkileri devam etmiştir. Bölgede kerâmatleriyle anılan Şeyh Mahmud, 1019/1611'de vefât etmiştir.⁵⁶

2.2.7. Şeyh Nureddin Birifkânî

Asıl ismi, Nureddin b. Abdulcebbardır.⁵⁷1208/1793 yılında Mizûrî nahiyesine bağlı Birifkan Köyü'nde doğmuştur. Birifkan, Günümüzde Duhok şehir merkezine 35 km uzaklıkta bulunmaktadır.Zâhirî ve bâtinî eğitimini aldığı yer Mûsul olmuştur. Burada medrese eğitimi alan Birifkanî, aynı zamanda Şeyh Mahmud b. Abdilcelil el-Hıdırî'den Kâdiriyye, Şeyh Nûr Muhammed Şah en-Nîşâbûrî'den ise Nakşibendiyye tarikatı icâzeti alarak memleketine dönmüştür. Birifkan Tekkesi'nde irşâd faaliyetlerine başlamış olan Birifkanî, çok sayıda Arapça ve Kürtçe eser telif etmiş ve 1268/1851 yılında Birîfkan köyünde vefât etmiştir.⁵⁸

2.3. Nakşibendiyye Tarîkatı

Bölgede etkili olmuş ve bu etkisini günümüze kadar sürdürebilmiş olan tarîkatlardan birisi de Nakşibendiyye'dir. Abdulkadir Gaylânî'nin oğlu Abdulazizden itibaren bölgede hâkim olan Kadiriyye Tarîkatı, Şeyh Abdullah Nehrî ile hakimiyetini Nakşibendiliğe bırakmıştır.

2.3.1. Abdullah Hakkârî/Nehrî

Hâlid Bağdâdî'nin çocukluktan itibaren arkadaşı olan Şeyh Abdullah Hakkarî, Hâlid Bağdadî ile beraber zâhirî ilimleri tahsil edip tamamlamıştır. Zâhirî ilimleri tamamladıktan sonra ikisi de tasavvufa girmek için bir mürşîd arayışına girmiş ve aradıkları zâtın Hindistan'da bulunan Şeyh Abdullah Dehlevî olduğunu anlamış ancak paraları yetmediği için Hâlid Bağdâdî'nin yalnız gitmesine karar vermişlerdir.⁵⁹

⁵⁴ Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk", 1: 837-838.

⁵⁵ Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk", 1: 838.

⁵⁶ Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk", 1: 838.

⁵⁷ *Nakşibendi Şeyhleri'nin Mukaddes Sözleri*, haz. Salih Uçan (İstanbul: Akpınar Yay., 1983), 236.

⁵⁸ Kavak, "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk", 1: 839; bkz. *Nakşibendi Şeyhleri'nin Mukaddes Sözleri*, 236 vd.

⁵⁹ Muhammed Asım, *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'zı sâdât*, (Kütüphanemizde mevcut el yazması), 4-6.

Abdullah Dehlevî'nin huzuruna varan Şeyh Hâlid, burada dokuz ay kalıp hilafet alarak memleketine dönmüş ve arkadaşı Seyyid Abdullah kendisine intisap ederek müridi olmuştur. Böylece Seyyid Abdullah çocukluk ve medrese arkadaşı olan Şeyh Hâlid Bağdâdî'den tasavvuf eğitimi alarak kemâle ermiştir. Hâlid Bağdâdî'den tarikat icâzeti alan Seyyid Abdullah memleketi Nehri'ye dönmüştür. Nehri Dergahı'nda irşâd görevinde bulunan Nehrî, burada Nakşibendiyye Tarikatını yaymıştır. Şöhreti kısa zamanda yayılmış olan Nehrî'ye⁶⁰uzak yakın yerlerden birçok kişi gelerek intisap etmiştir. Bunlardan birisi de yeğeni Şeyh Tâhâ Nehrî olmuştur.⁶¹ İrşadla geçirdiği bir ömür sonunda 1235/1819 yılında Nehri'de vefât etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁶²

2.3.2. Tâhâ Hakkârî/Nehrî

İsmi Tâhâ b. Ahmed b. Salih en-Nehrî'dir.⁶³ Tâhâ Hakkârî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1792'de doğduğunu söyleyenler olmuştur.⁶⁴ Doğum yerinin; Humaro (Xumaro), Nehrî,⁶⁵ Meleyan veya Diman Köyü⁶⁶ olduğu şeklinde farklı görüşler bulunmaktadır. Doğrusu Humaro'da doğduğudur. Zira Şeyh Tâhâ'nın oğlu Şeyh Ubeydullah Nehrî, bu görüştedir. Ubeydullah'ın konuya dair bir beyti şöyledir: *والد ماجد خمارو مولدش نهر شد هم مسكن و هم مدفئش* “Şerefli babamın doğum yeri Xumaro'dur, Nehrî, onun meskeni ve defn olunduğu yer oldu.”⁶⁷

Ailesi Abdulkadir Geylânî'ye dayandığı için “Geylânî”, Yaşadığı yerden dolayı ise “Nehrî”⁶⁸ nisbeleriyle anılmış olan Şeyh Tâhâ, ayrıca “Şemdinî, Hakkârî” nisbeleriyle de anılmıştır. Bunun yanında “Şihabuddîn, İmâmuddîn, Kutbu'l-irşâd ve'l-medâr, Seyyid Fedevî” gibi lakaplarla da anılmıştır.⁶⁹

İlk tahsilini küçük yaşta babası Molla Ahmed Salih'ten almış olan Şeyh Tâhâ, daha sonra Bağdat, Süleymaniye, Kerkük ve Erbil gibi yerlere giderek ilim tahsilini sürdürmüştür. Tefsîr, hadîs, fıkıh gibi ilimlerin yanında fen ve edebiyat ilimlerini de öğrenmiştir.⁷⁰ Genç yaşta medrese ve ilim tahsilini tamamlayıp icâzet alan Şeyh Tâhâ, Bugün İran sınırında bulunan Berdesor'da bir medrese kurarak öğrenci yetiştirmiştir.⁷¹ Şeyh Tâhâ, Arapça, Kürtçe ve Türkçe bilirdi.⁷²

Amcası Seyyid Abdullah'ın vasıtasıyla Şeyh Hâlid Bağdâdî'ye gidip intisap etmiş ve daha sonra amcası Abdullah'ın vefâtı üzerine Nehrî'ye gelip yerleşerek burada irşâd görevini sürdürmüştür. Birçok mürid yetiştiren Şeyh Tâhâ'nın kısa zamanda şöhreti Kafkaslar, Irak, Suriye, Mısır, İran, Anadolu ve Balkanlara kadar ulaşmıştır.⁷³

⁶⁰Muhammed Asım, *Bir ketu'l-kelimât*, 7.

⁶¹Muhammed Asım, *Bir ketu'l-kelimât*, 10.

⁶²Kavak, “Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk”, 1: 841.

⁶³Muhammed Asım, *Bir ketu'l-kelimât*, 10.

⁶⁴Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 42.

⁶⁵Abdulcebbar Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, (Van: DAKA Yay., 2016), 27.

⁶⁶Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 42.

⁶⁷Ubeydullah Nehrî, *Tuhfetü'l-ahbâb*, thk. Seyyid İslâm Duâgu, (Urûmiye:İntişârâtı Hüseyinî, 1978), 43; Ayrıca bk Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 27.

⁶⁸Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 28.

⁶⁹Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 42; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 29-30.

⁷⁰Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 114; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 42; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 30.

⁷¹Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 31; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 42.

⁷²Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁷³Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 114-115; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 137; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 42.

Şeyh Tâhâ'nın bilinen halifelerinin başında; Tâhâ Harîrî, Şeyh Muhammed Küfrevî, Fehim Arvâsî, Sibğatullah Arvâsî, Seyyid Muhammed Salih (Şeyh Tâhâ'dan sonra postnişin olmuştur), Molla Resul Sibkî gibi isimler gelir.⁷⁴

Şeyh Tâhâ'nın günümüze ulaşmış ve son dönemlerde tespit edilmiş olan tek eseri *Akide-i kürdiye* adlı kitabıdır. Kürtçe yazılmış olan bu eser, son zamanlarda Iraklı araştırmacı yazar Kemâl Rauf Muhammed'in elinde bulunmaktadır.⁷⁵ Bunun dışında bilinen te'lifî yoktur.⁷⁶

Nisbesini taşıdığı yer olan Nehrî'de ilim ve irşâdla geçen bir ömrün sonunda 1269/1853'te Nehri'de vefât etmiştir. Kabri burada bulunmaktadır.⁷⁷ Mezarı, amcası Seyyid Abdullah ve kardeşi Seyyid Salih'le aynı yerdedir.⁷⁸

2.3.3. Şeyh Muhammed Salih Nehrî

Şeyh Tâhâ'nın küçük kardeşi olan Muhammed Salih, yeğeni Şeyh Ubeydullah'ın ifâdelerine göre Şemdinli'nin Humaro köyünde doğmuştur.⁷⁹ Küçük yaşta tahsile başlamış olan Şeyh Salih, zâhirî ve bâtinî eğitimini ağabeyi ve şeyhi Şeyh Tâhâ'nın yanında almıştır. Şeyh Tâhâ'dan icâzet aldıktan sonra irşâd için Berdesor'a gönderilmiş, ardından Mergever ve Tergever nahiyelerinde hizmette bulunmuştur. Şeyh ve ağabeyi olan Şeyh Tâhâ'nın vefât etmesi üzerine Nehrî Dergahı'nda posta oturmuştur.⁸⁰

İlim, irşâd ve mücadele ile geçirilen bir ömrün sonunda 1280/1864 yılında Nehri'de vefât etmiştir. Kabri Nehrî'de ağabeyinin mezarı yanındadır.⁸¹

2.3.4. Şeyh Tâhâ Harîrî

Şeyh Tâhâ Harîrî, 1220/1805 yılında Musûl vilayetine bağlı Erbil'in Harîr nahiyesinde doğmuştur. İlk tahsiline Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı bir belde olan Nehri'de başlamış, Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiş, ardından da ilim tahsili için Bağdat'a gitmiş ve burada öğrenimini tamamlayarak icâzet almıştır.⁸²

Zâhirî ilimlerden icâzet aldıktan sonra Erbil'e dönmüş olan Harîrî, burada Hâlid Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh Hidâyetullah Efendi'nin hizmetine girerek tasavvuf eğitimi almıştır. Ardından Şeyh Osman Sırâcuddîn'e gidip kendisinden feyz almıştır. Şeyh Osman, Harîrî bizden büyüktür diyerek kendisini övmüştür.⁸³

Harîrî, gördüğü bir rüya üzerine Nehri'ye gitmiş ve adaşı Şeyh Tâhâ'nın hizmetine girerek ondan icâzet alıncaya kadar yanında kalmıştır. İkisinin de ismi Tâhâ olduğundan ve Hârîrî'nin sakalları seyrek olduğu için kendisini Köse Halife diye çağırılmışlardır. Bundan sonra da Harîrî, Köse halife lakabıyla anılmıştır.⁸⁴

⁷⁴ Muhammed Asım, *Bir ketu'l-kelimât*, 22-23; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 11-112; İkinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁷⁵ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 52; Aynı eser, 134.

⁷⁶ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 52.

⁷⁷ Muhammed Asım, *Bir ketu'l-kelimât*, 21; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 49.

⁷⁸ İkinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁷⁹ Nehrî, *Tuhfe*, 142.

⁸⁰ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 113; İkinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁸¹ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 114.

⁸² Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 115.

⁸³ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 115.

⁸⁴ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 115.

Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini iyi derecede bilen Harîrî,⁸⁵ birçok halife yetiştirmiştir. Harîrî'nin tanınmış halifelerinden birisi de Şeyh Esâd Erbilî (öl.1350/1931) Efendi'dir.⁸⁶

Hizmetle geçirdiği yetmiş yılın sonunda Harîrî 1292/1875 yılında vefât etmiştir. Kabri Harir bölgesinde bulunmaktadır.⁸⁷

2.3.5. Şeyh Ubeydullah Nehrî

Yukarıda bahsettiğimiz Hâlidîyye şeyhlerinden Şeyh Tâhâ Hakkârî'nin oğludur. Hakkârî'nin Şemdinan İlçesine bağlı Nehrî beldesinde doğmuştur. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 1247/1831⁸⁸ şeklinde verilmişse de bu bilgi doğru değildir.⁸⁹ Zira bizzat Şeyh Ubeydullah kendisi *Tuhfetü'l-ahbâb* adlı eserinde Farsça bir beyitte 1243/1828 tarihinde doğduğunu ebced hesabıyla ifade etmiştir.⁹⁰ Oğlu Ubeydullah'ın doğumuna çok sevinen Şeyh Tâhâ, ona çok sevdiği Nakşibendîyye şeyhlerinden Şeyh Ubeydullah Ahrar'ın ismini vermiştir.⁹¹

İlk tahsilini babasının yanında alan Şeyh Ubeydullah, zâhrî ilimleri tamamladıktan sonra hem babasından hem de amcası Şeyh Muhammed Salih (öl.1280/1864)'ten tasavvuf icâzeti almıştır.⁹² Şeyh Hâlid Bağdâdî'nin elinden tasavvuf hırkası giydiği şeklindeki bilgiler doğru değildir.⁹³ Zira Şeyh Ubeydullah, Şeyh Hâlid'in vefâtından bir yıl sonra doğmuştur.

Şeyh Ubeydullah, amcası ve şeyhi olan Şeyh Muhammed Salih'in vefâtından sonra Nehrî'de posta oturmuştur.⁹⁴ Hayatı hizmet ve mücâdeleyle geçen Şeyh Ubeydullah, 1877-1878 yıllarında patlak veren Rus-Osmanlı savaşında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak binlerce mürîdiyle birlikte Erzurum civarında savaşa katılmıştır.⁹⁵ İran tarafından mürîdlerine ve Kürtlere ağır vergiler konulunca Şeyh Ubeydullah yetkilileri uyarmış, sonuç alamayınca da 1880 yılında İran üzerine yürümüştür. Osmanlı'nın müdahale etmesi ve Rusya'nın sınırlarını kapatması üzerine Osmanlı Devletine teslim olmuştur.⁹⁶ İstanbul'a gönderilen Şeyh Ubeydullah bir müddet sonra kaçarak Şemdinli'ye gelmiş, Osmanlı'nın kuvvet göndermesi üzerine tekrar 1883 yılında teslim olmuştur. Oğlu Abdulkadir ile Hicâz'a gidip ikâmet etmeyi talep etmesi üzerine oraya gönderilmiş ve 1883'te Mekke'de vefât etmiştir.⁹⁷ Zeki Emin Bey, *Meşâhirü'l-kürd* adlı eserinde Şeyh Ubeydullah'ın vefât yerini Taif ve 1900 olarak kaydetmişse de bu bilgi doğru değildir.⁹⁸

⁸⁵ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 115.

⁸⁶ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 116.

⁸⁷ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 116.

⁸⁸ Zeki Emin Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 54

⁸⁹ Bkz. Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 3: 1223.

⁹⁰ Nehrî, *Tuhfe*, 141; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 34.

⁹¹ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 34.

⁹² Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 3: 1223; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 34; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁹³ Bkz. Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 54.

⁹⁴ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 35.

⁹⁵ Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 54; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 38; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁹⁶ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 40.

⁹⁷ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 38-40; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 43.

⁹⁸ Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 54.

2.3.6. Şeyh Abdulkadir Nehrî

1851 yılında Nehrîde dünyaya gelmiş olan Şeyh Abdulkadir, Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin oğludur. İlim ve irfânın yaşandığı bir ortamda dünyaya gelmiş olan Şeyh Abdulkadir, küçük yaştan itibaren ilimle uğraşmıştır. Kardeşleriyle beraber aldığı medrese tahsili yanında Mahabatlı meşhur kürt şâiri Vefâyî'den de Farsça ve hüsnü hat dersleri almıştır.⁹⁹

Tasavvufî eğitimini babasının yanında tamamlayan Şeyh Abdulkadir, icâzet alarak babasının halifeleri arasında yer almıştır. Babası Ubeydullah'ın İran ordusuyla savaşması esnasında Şeyh Abdulkadir de binlerce kişiye komuta ederek babasının yanında yer almıştır. Bu hadiseden sonra babasıyla beraber sürgün hayatı yaşamış ve babasının vefâtından sonra İstanbul'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Ardından Medine'ye sürülen Şeyh Abdulkadir, 1908'de tekrar İstanbul'a gelmiştir.¹⁰⁰ Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Şeyh Abdulkadir ve oğlu Seyyid Muhammed, 1925 yılında Diyarbakır'da idam edilmişlerdir.¹⁰¹

2.3.7. Şeyh Muhammed Sıddık Nehrî

Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin oğlu ve halifesi olan Şeyh Muhammed Sıddık, Nehrî'de doğmuş ve burada yetişmiştir. Küçük yaşta medrese tahsiline başlamış ve iyi bir eğitim almıştır. O da Vefâî'den Farsça ve Hüsnü hat dersleri alarak kendisini yetiştirmiştir. Tasavvuf eğitimi ise babası Şeyh Ubeydullah'ın gözetiminde tamamlayarak icâzet almıştır. Babası Şeyh Ubeydullah Mekke'ye sürgün edilince, Nehrî'de irşâd faaliyetlerini o sürdürmüştür. Dolayısıyla Şeyh Ubeydullah'tan sonra Nehrî'de irşâd görevi, Şeyh Muhammed Sıddık ve ardından da oğlu Seyyid Tâhâ tarafından sürdürülmüştür.¹⁰²

İrşâd görevini aralıksız sürdüren Şeyh Muhammed Sıddık, 1328/1911 yılında İran'dan gelirken tipiye yakalanıp, Şemdinli'nin Aşağı Katune (Kayalar) köyünde vefât etmiştir.¹⁰³

2.3.8. Şeyh Abdullah Nehrî

Yukarıda bahsi geçen Şeyh Abdulkadir'in oğludur. 1927/1880 yılında Taif'te doğmuştur. Medrese ve tasavvufî eğitimini babası Abdulkadir'in yanında almıştır. Dedesi Şeyh Ubeydullah'ın vefâtından sonra Seyyid Abdulkadir ve çocukları hariç, diğer âile mensuplarının Nehrî'ye dönmelerine izin verilmiştir. Şeyh Abdulkadir ve çocukları bu arada İstanbul'da zorunlu ikamete tabi tutulmuş ancak bu süre zarfında Nehrî ile olan bağlarını devam ettirmişlerdir.¹⁰⁴

Şeyh Abdullah, Şeyh Said olayından sonra Diyarbakır'a götürülüp idam edilen babası ve kardeşinin ölümünü unutamamıştır. Nitekim bölgede kendisine tabi olan mürid ve halkla ayaklanmıştır. İran'da devlet erkânı ve halktan büyük ilgi görmüş olan

⁹⁹ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 42.

¹⁰⁰ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, (Ankara: Beybün Yay., 1992), 136; Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (İstanbul: İletişim Yay., 1993), 141; Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 42-43; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 44.

¹⁰¹ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 44.

¹⁰² Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 44.

¹⁰³ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 45; Ekinci, *Abdulkakim Arvâsî*, 46.

¹⁰⁴ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 45.

Şeyh Abdullah, 1346/1927'de İran'ın Urûmiye şehrinde vefât etmiştir. Kabri burada bulunmaktadır.¹⁰⁵

2.3.9. Şeyh Tâhâ Nehrî (İkinci Tâhâ)

Şeyh Muhammed Sıddık'ın oğlu ve Şeyh Ubeydullah'ın torunudur. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk tahsilini aileden alan Şeyh Tâhâ, tasavvuf icâzetini de babası ve şeyhi olan Şeyh Muhammed Sıddık'tan almıştır. Dedesi Şeyh Ubeydullah'ın sürülmesinden sonra oldukça zor günler geçirmiş olan Şeyh Tâhâ, amcası Şeyh Abdulkadir'in idam edilmesinin ardından adeta yarı sürgün hayatı yaşamıştır.¹⁰⁶

Rusların bölgeyi işgali sırasında esir düşmüş, ardından kurtulmayı başarmıştır. Irak'a gelip Revanduz bölgesine yerleşmiştir. Daha sonra burada kaymakamlık görevinde de bulunmuştur. Bir müddet sonra İran'a göç etmiş olan Şeyh Tâhâ, 1350/1932 yılında burada vefât etmiştir.¹⁰⁷

2.3.10. Şeyh Selim Seven Efendi

1892 ile 1955 yılları arasında yaşamış olan Şeyh Selim Efendi'nin yaşadığı dönem, Osmanlı'nın yıkılışı ile Cumhuriyetin kuruluş yıllarıdır. Birinci dünya savaşının ağır şartlarına ve Cumhuriyetin kuruluşunda tekke ve medreselerin kapatılmasıyla yaşanan travmalara rağmen Şeyh Selim Efendi, zâhirî ve bâtinî eğitimini tamamlayıp, icâzet alabilmiştir.¹⁰⁸ Çocuk yaşta ilim tahsiline başlamış olan Şeyh Selim Efendi, ilk tahsilini Hakkâri'de almıştır. Ardından ilim tahsili için Van'ın Başkale ilçesine, bilahare Vestan (Gevaş) ilçesine gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı patlak verince Şeyh Selim, Musûl'a gidip, Şeyh Muhammed Selim ve Şeyh Bahâuddîn Tâhâ Nakşibend (öl.?) gibi âlimlerden ders almıştır.¹⁰⁹ Zâhirî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelmiş ve Şeyh Bahâuddîn Tâhâ Nakşibend'den Nakşibendiyye Tarikatı icâzeti almıştır. Ardından Hakkâri'ye dönmüş olan Şeyh Selim Efendi, Dağgöl Mahallesi'ndeki tekkesinde irşad faaliyetlerine başlamıştır.¹¹⁰

Ana dili olan Kürtçenin dışında, Osmanlıca, Arapça ve Farsça dillerini ileri derecede konuşup yazabildiği, kitapları arsında tespit ettiğimiz mektuplardan anlaşılan Şeyh Selim Efendi, 1955 yılının Eylül ayında 63 yaşında Hakkâri'de vefât etmiştir. Kabri Hakkâri Asri mezarlığında bulunmaktadır. Üzerine türbe yapılmış olan mezarı hala ziyaret edilmektedir.¹¹¹

3. Tarikatı Bilinmeyen Hakkârili Mutasavvıflar

Bölgede yetişmiş, eser yazmış, tevazu, takvâ ve ilimleriyle tanınmış ve şöretleri günümüze kadar ulaşmış ancak tarikatı tam olarak bilinmeyen önemli şahsiyetler olmuştur. Bu başlık altında söz konusu mutasavvıflar hakkında bilgi verilecektir.

¹⁰⁵ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 46.

¹⁰⁶ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 48.

¹⁰⁷ Kavak, *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*, 49.

¹⁰⁸ Şeyh Muhammed Bahâuddîn el-Hâlîdî, *İcâzetnâme*, Kütüphanemizde mevcut, 1340 /1921, 1b-2b. (Bu icâzetnâme, Şeyh Muhammed Bahâuddîn el-Hâlîdî, tarafından 1340 /1921 tarihinde Şeyh Selim Efendiye verilmiştir); Ferzende İdiz, "Son Dönem Hakkâri Süflerinden Şeyh Selim Efendi", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri* (Hakkâri, 27-29 Nisan 2018), ed. Yaşar Kaplan (İstanbul: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018), 2: 154.

¹⁰⁹ Ubeydullah Mümtaz Seven, *Emin Özatak'a yazdığı 21 Temmuz 1997 tarihli mektub*, s. 2 (Bu Mektubu Şeyh Selim'in büyük oğlu Ubeydullah Mümtaz Seven, Zamanın Hakkâri İl Kültür Müdürü Emin Özatak Bey'in mektubuna cevaben yazmıştır); İdiz, "Şeyh Selim Efendi", 155.

¹¹⁰ Seven, *1997 tarihli mektub*, 3; İdiz, "Şeyh Selim Efendi", 155.

¹¹¹ Seven, *1997 tarihli mektub*, 6; İdiz, "Şeyh Selim Efendi", 159.

3.1 Şeyh Hüseyin Bâtevî

Bâtevî'nin isminin Ahmed,¹¹²Hasan veya Hüseyin olduğu şeklinde farklı ifadeler olmuştur. Nitekim İstanbul'da basılan ve hala piyasada bulunan Şeyh Bâtevî'ye ait bazı mevlütlerde ismi Hasan olarak yazılmıştır. Oysa yapılan son araştırmalar ve yöre halkının ifâdelerinden isminin Hüseyin olduğu anlaşılmıştır.¹¹³ Yörede tanınmış Ertûşî âşiretine mensubiyetinden dolayı, Ertûşî, doğum yeri olan Bâte Köyüne nisbeten Bâtevî nisbeleriyle anılmıştır. Doğum yeri, isminin sonundaki nisbeden de anlaşılacağı üzere eskiden Hakkârî'ye bağlı olan Şırnak'ın Beytüşebap ilçesinin Güneyyaka (Bate) Köyü'dür.¹¹⁴

Yaşadığı dönem hakkında ihtilaflar bulunan Bâtevî'nin 820/1417'de doğup 900/1494'te vefât ettiğini yani IX/XV. yüzyılda yaşadığını söyleyenler olmuştur.¹¹⁵ Mesela Zeki Emin Bey, *Meşâhirü'l-kürd* adlı eserinde Molla Bâtevî'nin, 820/1417-900/1495 yılları arasında yaşamış önemli kürt âlim ve mutasavvıflarından olduğunu kayd etmiştir. Ancak yapılan araştırmalar bunun yanlış olduğunu göstermiştir. Zira yapılan çalışmalar, Bâtevî'nin XII/XVIII. yüzyılın ortalarında yaşadığını bir takım delillere dayalı olarak ortaya koymuştur.¹¹⁶

Bâtevî, dönemin diğer ilim talebeleri gibi tahsili için birçok yere gitmiştir. Bu amaçla Müküs (Van'ın Bahçesaray İlçesi)'e gidip ilim tahsil ettiği ardında İmâdiye bölgesine gittiği kaydedilmiştir. İlim icâzetini aldıktan sonra tasavvufî alanda da yetişen Bâtevî, halk tarafından sevilen ilim ve kerâmet ehli bir sûfî olarak tanınmıştır. İlim tahsilinden sonra Hamail adında bir kadınla evlenmiş ve bu hanımından çocukları olmuştur. Daha sonra köyü Bâte'ye dönmüş ve vefât edinceye kadar burada kalmıştır.¹¹⁷

Bâte'de doğan Bâtevî, yine orada vefât etmiştir. Kabri Bâte'dedir.¹¹⁸ Son zamanlara kadar yöre halkı özellikle kış aylarında bir yere gittiklerinde kab ve kacaklarını Bâtevî'nin kabrinin yanına bırakırlardı ve çalan olmazdı.¹¹⁹

Sûfî ve şâir bir şahsiyet olan Bâtevî'nin; Hamâil,¹²⁰ Mevlüt (Kürtçe mevlüt),¹²¹ Divân,¹²² *Divan*'ı henüz bulunamamıştır,¹²³ Zembilfiroş¹²⁴ gibi Kürtçe ve Arapça yazılmış eserleri bulunmaktadır.

3.2. Şeyh Ahmed Hânî

Hayatı hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Tam ismi Ahmed b. Molla İlyas b. Molla İyâd b. Emîr Rustem eş-Şeyh Abdurrahman b. Emîr Abdurrezâk b. Emîr Süleyman b. Mîr Hasan el-Hânî'dir. Şâir ve mutasavvıf bir şahsiyet olan Ahmed Hânî,

¹¹²Böyle bir kayıt için bk. Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 203.

¹¹³Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 798.

¹¹⁴ Hasan Arslan, *Molla Hüseyin Batevî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniv., 2019), 19.

¹¹⁵Bkz. Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 799.

¹¹⁶Bkz. Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 799-800.

¹¹⁷Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 801.

¹¹⁸Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 203.

¹¹⁹Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 803.

¹²⁰ Arslan, *Molla Hüseyin Bâtevî*, 43.

¹²¹ Arslan, *Molla Hüseyin Bâtevî*, 37-39.

¹²² Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 2: 203; Es-Selefi-ed-Düskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 803-804; Arslan, *Molla Hüseyin Bâtevî*, 42-43.

¹²³ Arslan, *Molla Hüseyin Bâtevî*, 42-43.

¹²⁴ Arslan, *Molla Hüseyin Bâtevî*, 39-42.

şairlerinde Hânî mahlasını kullanmıştır.¹²⁵ Hânî, 1061/1651 yılında doğmuştur. Bunu kendisi bizzat *Mem u Zin* adlı eserinde dile getirmiştir.¹²⁶ Doğum yerinin Hakkâri olduğunu söyleyenler olmakla beraber yapılan son araştırmalara göre Doğubeyazıt'tır. Ancak ailesi Hakkârilidir. Babası, Molla İlyas, annesi ise Gülnigar Hanım'dır.¹²⁷

İlk eğitimini babasından alan Hânî, babasının vefâtı üzerine ağabeyi Kasım'ın yanında eğitimine devam etmiştir. Eğitim amacıyla Muradiye, Urfa, Ahlat, Bitlis, Cizre, Bağdat ve Mısır gibi ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır. En son Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı bir belde olan Hoşab'ta bulunan "Ataiyye Medresesine" gidip Molla Câmî adındaki âlimden icâzet almıştır. Böylece ilim tahsilini tamamlayan Hânî, Doğu Beyazıt'e gidip orada inşa ettiği medresede dersler vermiştir. Bu medresede öğretim dili Kürtçe idi. Ancak Arapça, Farsça ve Osmanlıca dilleriyle de eğitim vermekteydi.¹²⁸

Tarîkatı ve şeyhi hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte Hânî'nin, Nakşî olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır.¹²⁹ Doğum tarihi gibi ölüm tarihi hakkında da kesin bilgi olmayan Hânî'nin 1707-1708 yıllarında vefât ettiği kaydedilmiştir. Doğubeyazıt'a vefât eden Hânî'nin kabri burada bulunmaktadır.¹³⁰ Evlendiğine dair hiçbir kayıt bulunmayan Hânî'nin hiç evlenmemiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹³¹

Âlim ve mutasavvıf bir şahsiyet olduğu bilinen Hânî bir takım eserler de yazmıştır. Bilinen eserleri şunlardır: Nûbahara Biçûkân, akida İmânî, Divân, Mem u Zin.¹³²

SONUÇ

Kuzey tarafı Ermeniyeye, güneybatı tarafı Cezire ve kuzeybatı bölgeleri Azerbaycan ile çevrili geniş bir bölgeyi içine alan Hakkâri'nin, batı ile kuzey bölgeleri İyaz b. Ganm tarafından; güney ve kuzeybatı bölgeleri ise Atabe b. Furked es-Sülemî tarafından fethedilmiştir. Dolayısıyla İslamla tanışması erken bir dönemde olduğu gibi, tasavvufi faaliyetler ve tarikatlar da bu bölgede ilk dönemlerden itibaren görülmüştür. Sınırları günümüzdeki Hakkâri ilinin sınırlarını aşan bu bölgede birçok önemli mutasavvıf yetişmiştir.

Daha büyük tarikatlar sahneye çıkmadan önce tasavvufi yaşamlarıyla ön plana çıkmış olan Alî Harîrî ve Şeyhulislâm Ebû Hasan el-Hakkârî gibi zatlar vasıtasıyla bölgede tasavvuf neşv-u nemâ bulmuştur. İlk büyük tarikatların görüldüğü dönemlerde ise söz konusu zatların takipçilerinden Adî b. Müsâfir'in yörede ilk büyük tarikatlardan birisi olan Adeviyye Tarîkatı'nı kurduğu görülmektedir. Tasavvuf tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Adeviyye Tarîkatı, daha sonraları bölgede faaliyetlerini sürdürmüş ancak zamanla siyasileşerek Yezidiliğe kaymıştır. Sünnî çizgideki Adevilik ise Şeyh Hasan'ın torunu Yusuf b. Muhammed ile Mısır'da devam etmiştir.

¹²⁵Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 757.

¹²⁶Ahmed Hânî, *Mem u zin*, (Özel Baskı), 166 (*Mizânu'l-edeb adlı eseri içinde*).Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 764.

¹²⁷ Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 1: 93; Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 562; Fazıl Yılmaz, *Ahmed-i Hânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019), 21-22.

¹²⁸ Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 233-234.

¹²⁹Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 771.

¹³⁰Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 768; Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 234-235.

¹³¹Bkz. Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 767.

¹³² Emin Zeki Bey, *Meşâhirü'l-kürd*, 1: 93; Es-Selefi-ed-Dûskî, *İkdu'l-cumân*, 2: 771-775; Tenik, *Kürt Coğrafyası*, 235.

Bölgede etkili olan tarikatlardan bir diğeri ise Kadiriyye Tarikatı olmuştur. Bölgeye bu tarikatı getiren şahıs ise Abdulkadir'in torunu Seyyid Ebûbekir olmuştur. Bu sülale ile etkili olan Kadirilik, Şeyh Abdullah Nehrî, Şeyh Tâhâ Hakkârî ile yerini Nakşibendiliğe bırakmıştır. Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehri kasabasına yerleşen Şeyh Tâhâ'nın yetiştirdiği halifeler vasıtasıyla bölgede günümüze kadar tarikat etkili olmuştur. Günümüzde Nurşin, Menzil, Hazne merkezlerinde devam eden Nakşibendilik Tâhâ Hakkârî'nin halifelerinin faaliyetlerinin devamından ibarettir.

Bölgede yetişen ancak tarikatları bilinmeyen Molla Hüseyin Bâtevî ve Ahmed Hânî gibi mutasavvıflar, önemli eserler yazmış ve bunlardan bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

KAYNAKÇA

Arslan, Hasan. *Molla Hüseyin Batevî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniv., 2019.

el-Cevzî, Ebû Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-müluk ve'l-ümem*. Beyrût: Dâru Sâdır, 1358/1938.

ed-Dûskî, Enes Muhammed Şerîf. *Etbâü's-Şeyh Adî b. Müsâfir el-Hakkârî: Minel Adeviyye ile'l-Yezîdiyye*. Duhûk: Matbaatu Hâvâr, 2006.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, İstanbul: Arı Sanat Yay., 2017.

el-Erbilî, Şerefuddîn. *Târîhu'l-Erbil*, Thk. Sâmî b. Seyyid, Vezâretu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Irak: 1980.

el-Hâlîdî, Şeyh Muhammed Bahâuddîn. *İcâzetnâme*, 1340 /1921.

Hânî, Ahmed. *Mem u zin*, Özel Baskı.

Harîrîzâde, Muhammed Kemâluddîn. *Tibyânü vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili'-t-tarâik*. İbrahim Efendi, 430. Süleymaniye Kütüphanesi.

Hırûrî, Derviş Yusuf Hasan. *Biladu'l-Hekari (945-1326)*. Çev. Mukaddes Tovi. Duhûk: Hani Yayınları, 2010.

İbn Halikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. Thk. İhsan Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdır, 1900.

İbn İmâd, Şihâbuddîn Ebû Felâh Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*. Thk. Abdülkadîr Arnâvûtî-Mahmûd Arnâvûtî. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1408/1988.

İbn Kesîr, Ebû Fedâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihaye*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Dârü'l-Hicr, 1418/1998.

İdiz, Ferzende. “Adî b. Müsâfir, Adeviyye Tarikatı ve Yezîdîlik”. *Ekev Akademi Dergisi*, 17/55 (Bahar 2013): 181-200.

İdiz, Ferzende. “Son Dönem Hakkârî Sûfilerinden Şeyh Selim Efendi”. *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyum Bildirileri* (Hakkârî, 27-29 Nisan 2018). Ed. Yaşar Kaplan. 153-163. İstanbul: Hakkârî Üniversitesi Yayınları, 2018.

Kaplan, Yaşar. *Günümüz Yezîdîliği*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011.

Kavak, Abdulcebbar. *Seyyid Tâhâ-i Nehrî*. Van: DAKA Yay., 2016.

Kavak, Abdulcebbar. "Bağdat'tan Zap'ın Kalbine Tasavvufî Yolculuk: Kâdiriyye ve Nakşibendiyye Sûfîlerinin Faaliyetleri", *I. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu Bildirileri* (Hakkâri, 27-29 Nisan 2018). Ed. Yaşar Kaplan. 834-846. İstanbul: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2018.

Kurdo, Qanatê. *Tarixa Edebiyata Kurdî*. İstanbul: Özge Yay., 1992.

Kutlay, Naci. *İttihat Terakki ve Kürtler*. Ankara: Beybûn Yay., 1992.

Molla Abdullah, Tâhir. *Hayatü'l-emcâd mine'l-ulemâi'l-ekrâd*. Dâru İbn Hazm, 1436/2015.

Muhammed Asım, *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'zı sâdât*. Kütüphanemizde mevcut el Yazması.

Muhibbî. *Hulâsetü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*. el-Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284/1867.

Nakşibendi Şeyhleri'nin Mukaddes Sözlere. Haz. Salih Uçan. İstanbul: Akpınar Yay., 1983.

Nehrî, Ubeydullah. *Tuhfetü'l-ahbâb*. Thk. Seyyid İslâm Duâgu. Urûmiye: İntişârâtı Hüseyinî, 1978.

Selefî, Hamdi Abdulmecit-ed-Dûskî, Tahsin İbrahim. *İkdu'l-cumân fî terâcimi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-Kürd ve'l-mensubine ilâ müdün ve kurâ Kürdistân*. Beyrût: Mektebetu Asale ve't-Turâs, 2008.

Seyyid Muhammed Efendi. *Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'da Kâdirîlik ve Kâdiriyye Tarikatının Muhammediyye Kolu*. İstanbul: Ustaoglu Kitabevi, 2002.

eş-Şa'rânî, Abdülvahab b. Ahmed b. Alî el-Ensârî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Süleymân Sâlih. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2005.

eş-Şeybânî, Ebû Hasan Alî b. Ebû Kerem Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fî't-târih*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Tenik, Ali. *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Nûbihar Yay, 2015.

Timutaş, Abdulhadi. *Çığır Açan şark Âlimleri*. İstanbul: Kent Yay., 2007.

Van Bruinessen, Martin. *Kürdistan Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yay., 1993.

Yılmaz, Fazıl. *Ahmed-i Hânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*. Yüksek Lisans Tezî, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.

ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb Arnâvûtî-Muhammed Nuaym Arksûsî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1981.

ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1414/1994.

ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Ğiber fî haberi men ğeber*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1045/1985.

Zeki Bey, Muhammed Emin. *Meşâhirü'l-kürd ve Kürdistân*. Bağdat:1364/1945.